

2023, Vol. 4(2), 357-372
© The Author(s) 2023
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2023.110
Article type: Commentary Article

Received: 03.04.2023
Accepted: 18.05.2023
Published Online: 05.06.2023

Fetiye Erbil*

Türkiye’de Krizler, Afetler ve Çocuk *Crises, Disasters and Children in Turkey*

Öz

Bu yazıda temel olarak Türkiye’de son yıllarda meydana gelen afetler ve krizlerin çocukları nasıl etkilediği incelenmiştir. Bu inceleme, çocuk haklarını ve çocukların iyi olma hallerini merkeze alarak yapılmıştır. 6 Mart 2023 Kahramanmaraş-Hatay merkezli depremler sonrasında çocukların yaşadığı sorunların resmi çekilmiş, yaşadıkları hak ihlalleri listelenmiş ve benzer durumlarda yapılması gereken öneriler sıralanmıştır. Yakın zamanda yaşanan bir başka büyük kriz olan Covid-19 salgını esnasında alınan tedbirlerin çocukların yaşantısını nasıl etkilediği ve benzer salgınlarda atılması gereken adımlar incelenmiştir. Son olarak, Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik kriz sebebiyle derinleşen yoksullukla birlikte, düşük gelirli hanelerde çocukların temel haklarına erişimde yaşadığı zorluklardan bahsedilmiştir. Önümüzdeki yıllarda meydana gelebilecek krizler ve afetlerle ilgili yapılması gereken çocuk-merkezli hazırlıklar konusunda öneriler verilmiştir.

357

Abstract

In this article, it has been explored how children in Turkey have been impacted by recent crises and disasters. The rights and well-being of children have been emphasized throughout this evaluation. Following the earthquakes in Kahramanmaraş-Hatay on March 6, 2023, a picture of the issues faced by children was captured, along with a list of the rights breaches they had suffered and recommendations for how to handle similar circumstances in the future. It has been investigated how the actions done during the Covid-19 outbreak, a recent major crisis, influenced the lives of children and the actions to be taken in epidemics of a similar nature. Last but not least, the challenges that low-income families’ children experience in exercising their fundamental rights and the growing poverty brought on by the economic.

Anahtar kelimeler

Çocuk hakları, çocuğun iyi olma hali, krizlerde çocuk, afetlerde çocuk, çocuk politikaları

Keywords

Children’s rights, children’s well-being, children in crisis, children in disasters, child policies

* Boğaziçi Üniversitesi, fetiye.erbil@boun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5270-3005.

2023 yılı Türkiye’inde artan eşitsizlikler, derinleşen yoksulluk ve ardı ardına gelen krizler nedeniyle çocuk olmak oldukça zor. Çocuklar kendilerini çevreleyen bir ekosistemin bir parçası oldukları kadar kendilerine özgü gelişimsel özelliklere ve ihtiyaçlara sahip bir gruptur. Ancak Türkiye’de çocuklar ihtiyaçları ve hakları gözetilmeyen ve toplumdaki çocuk algısı tarafından yaşamları şekillenen, toplumda var olan eşitsizliklerin ve kırılmalıkların katlanarak etkilediği bir gruptur. Bu koşulların beraberinde getirdiği çocuk hakları ihlalleri, Türkiye’de çocuk olmayı zorlaştıran faktörler arasındadır. Türkiye’de özellikle krizler döneminde çocukların iyi olma halini zorlaştıran faktörleri ve bunların etkilerini incelerken, bu incelemenin merkezine çocuk haklarını almak gerekir. Temel çocuk hakları, çocukların sağlıklı bir şekilde büyümeleri ve gelişmeleri için gereksinim duydukları haklardır. Bu haklar arasında şunlar yer alır:

- Hayatta kalma hakkı ve sağlık hakkı
- Eğitim hakkı
- Barınma ve yeterli beslenme hakkı
- Aileye ait olma hakkı ve ayrımcılık yapılmama hakkı
- İfade özgürlüğü ve düşünceye saygı gösterilme hakkı
- Oyun ve dinlenme hakkı
- İşkence, kötü muamele ve ihmal edilmeme hakkı
- Herhangi bir şekilde istismar edilme veya sömürülme hakkı (Birleşmiş Milletler, 1989).

Türkiye’de çocuk hakları ihlalleri arasında cinsel istismar, fiziksel şiddet, çocuk işçiliği, mülteci çocukların yaşadığı hak ihlalleri, eğitim hakkının engellenmesi, çocukların yoksulluk içinde yaşamaya zorlanması gibi sorunlar yer almaktadır. Ayrıca çocukların ayrımcılığa maruz kalması, çocukların yargı sisteminde haklarının yeterince korunmaması, çocukların sağlık hizmetlerine erişimindeki eşitsizlikler gibi konular da Türkiye’deki çocuk hakları ihlalleri arasında sayılabilir. Türkiye’de aynı anda birçok farklı çocukluk yaşandığı için hak ihlalleri ve kırılmalıkların meydana geliş şekli ve seviyeleri farklılaşmaktadır. Çocuklar arasındaki eşitsizlikleri doğuran farklılıklar ailelerin sosyo-ekonomik koşulları, toplumsal cinsiyet, kır-kent ayrımı, devam ettikleri okul türü, mültecilik, mevsimlik tarım işçiliği gibi birçok sebebe bağlı olarak değişmektedir.

2023 Türkiye’inde çocukların iyi olma halini olumsuz etkileyen ve hak ihlallerine yol açan çeşitli koşullar bulunmaktadır. Bunların ilki aileler arasındaki gelir adaletsizliği ve bunun en düşük gelir grubundaki aileler için getirdiği en önemli sonuç olan derin yoksulluktur. Düşük gelir grubundaki ailelerin çocukları en temel barınma, beslenme ve sağlık ihtiyaçlarına erişimde zorluk yaşamaktadır. Yine ailelerin gelirine göre çocukların erişebildiği eğitim kurumları da nitelik açısından farklılaşabilmektedir. Bunların yanı sıra mülteci çocukların ve tarım işçisi

ailelerin çocuklarının yaşadığı eğitim, korunma, barınma gibi temel haklara erişimde sorunlar bulunmaktadır. Covid-19 salgını, ekonomik kriz ve son depremlerle birlikte en kırılgan çocuk grupları bu büyük krizlerden daha çok etkilenmiştir (UNICEF, 2021; TÜİK, 2021).

Tüm bu sorunların temelinde çeşitli koşullar bulunmaktadır. Bunlardan ilki çocukların yararını merkeze alan kamu politikalarının zayıflığıdır. Düşük gelirli aileleri ve dolayısıyla çocukları koruyacak bir refah devleti anlayışı yerine sınıfsal ayrımların keskinleştiği, gelir adaletsizliğinin arttığı bir iktisadi ve toplumsal sistem ise diğer en önemli sorundur. Aynı zamanda Türkiye, eğitim, sağlık, barınma gibi temel kamu hizmetlerine erişimin zorlaştığı ve bu hizmetlerin önemli kısmının özelleştirildiği bir ülke konumundadır. Bu durum da dar gelirli aileler ve çocukların bu hizmetlere erişimini zorlaştırarak temel hak ihlallerine zemin hazırlamaktadır. Anadil, etnisite, mezhep gibi toplumsal farklılıkların kamu hizmetlerine kapsayıcı değil dışlayıcı bir şekilde yansıdığı, bu sebeple eşit ve hak sahibi vatandaşlık umudunun azaldığı bir yönetim sistemi de haklara erişimde eşitsizlikleri artıran bir diğer faktördür (Atay, 2015; Doğan, 2015). Bu sorunların üzerine, çocukların görüş ve ihtiyaçlarının dikkate alındığı, çocuk katılımını artırmayı hedefleyen, hak temelli bir eğitim ve çocuk politikasının olmamasını da not etmek gerekir (Demirtaş ve Akkari, 2022; Erbil, 2016; Gök, 2002).

Tüm bu eşitsizliklerin, kamunun çocuk algısının ve kapsayıcı, hak temelli, çocuk merkezli çocuk politikalarının olmayışının etkileri kriz anlarında bu krizlerden etkilenen binlerce çocuk için oldukça yıkıcı sonuçlar doğurabiliyor. Bu yazıda, ülkece yaşadığımız son iki büyük kriz olan depremin ve Covid-19 pandemisinin çocukların hakları ve yaşantısı üzerindeki etkilerini ele almaya çalışacağım.

Deprem ve Çocukların Durumu

Türkiye'nin en güncel, en acil sorunu 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş-Hatay merkezli depremlerdir. Bu depremlerin doğrudan etkilediği 10 şehir söz konusudur. Resmi verilere göre deprem bölgelerinde 50.000'den fazla can kaybı yaşanmış, yüzlerce bina yıkılmış ve yaşanmaz hale gelmiştir. Bu durum, Türkiye tarihinin en büyük krizlerinden biri olarak nitelendirilebilir. Bu krizin çocukları nasıl etkilediğini ve ne tür hak ihlallerine sebep olduğunu incelemek önemlidir.

Krizin tam içinde olduğumuz şu günlerde bu soruların yanıtını tam olarak vermek zor ancak çocukların bu durumdan çok boyutlu olarak etkilendiklerini söylemek mümkün olacaktır. Tüm afetlerde olduğu gibi, çocuklar, afetlerden etkilenen gruplar arasında en savunmasız olanlardandır (Rezayat ve diğ., 2020; Williams ve diğ., 2008). Deprem süreci çocukları çok farklı şekillerde etkileyebilir. Deprem anında çocuklar aileleri ile bir arada olmayabilirler, kurtarma çalışmaları esnasında ailelerinden uzak sağlık merkezlerine götürülebilirler, aile üyeleri ni ve yakınlarını kaybedebilirler. Bunların yanı sıra sadece aile değil çevrelerindeki destekleyici ve koruyucu tüm mekanizmalarını kaybedebilirler. Depremde yaşadıkları kayıplar çocukların hayat boyu travma yaşamasına sebep olabilir. Deprem sonrasında çeşitli alanlarda hak ihlalleri yaşayabilirler. Enkaz altında kalan ve canlı kurtarılan, ancak uzun süre hastanede tedavi

görmek zorunda kalan, vücut fonksiyonlarından bazıları bozulan, organlarından biri ampute olmak zorunda kalan çocuklar, hayat boyu tıbbi, psikolojik ve maddi desteğe ihtiyaç duyacaktır (Allen ve diğ., 2007). Öte yandan, aile üyelerinden ayrılmasalar ve evlerini kaybetmeseler bile gündelik yaşam rutinlerini ve dolayısıyla güven duygularını kaybedebilir, yoğun korku ve kaygı içine girebilirler (Margolin ve diğ., 2010).

Deprem gibi doğal afetler ve sonrasında yaşanan krizlerin çocuklar üzerinde uzun yıllar süren olumsuz etkileri olabileceğini araştırmalar göstermektedir. Depremde aile bireylerini kaybetmeyen ancak sarsıntıyı, yıkımı ve arkasından gelen kaotik ortamı yaşayan, ölümlere, kayıplara, acılara maruz kalan çocuklar, yoğun stres ve kaygı, duygu durum bozuklukları, travma sonrası stres bozuklukları, aile ve bakım verenlerden ayrılma kaygısı yaşayabilirler. (Çelebi Öncü ve Metindoğan Wise, 2010; Madianos ve Evi, 2010; Proctor ve diğ., 2007; Rezayat ve diğ., 2020; Şalcıoğlu ve Başoğlu, 2008; Tang ve diğ., 2017). Kaybettikleri güven duygusu uzun yıllar bu çocukların üzerinde iz bırakıp sosyal ve duygusal becerilerinde gerilemeye sebep olabilir. Psikolojik etkiler kendisini odaklanamama, dikkat kaybı, yalnızlık hissi, artan kaygı, kendini suçlama gibi belirtilerle sürdürebilir ve bunların kısa ve uzun vadeli olarak çocukların öğrenme becerilerine ve akademik başarılarına olumsuz etkileri olabilir (Kılıç ve diğ., 2003; Şahin ve diğ., 2007). Tüm bu sebeplerle depreme maruz kalan çocukların uzun dönemli takip edildikleri psiko-sosyal desteklere ihtiyaçları vardır.

Deprem sonrasında evini kaybeden ailelerin en önemli sorunlarının ikisi, barınma ve temel ihtiyaçlara erişimdir. Çadır kentlerde yaşayan çocukların temel haklarından olan barınma, ısınma, korunma, hijyen, nitelikli gıdaya ve temel ihtiyaçlarına erişimlerinin eksik olduğu söylenebilir (Hayata Destek Derneği, 2023). Barınma alanlarının eksiklerinin olması ve güvenlik sorunlarının olmasının çocukların maruz kaldığı risklerin ve hak kayıplarının artmasına sebep olacağını söylemek mümkündür. Afet ve kriz zamanlarında çocukların taciz ve istismara uğrama ihtimallerinin de arttığını araştırmalar göstermektedir. Yine bu ortamların kendisi çocuklar için fiziksel güvenlik riskleri barındırmaktadır (Çakmak ve diğ., 2018; Karabulut ve Bekler, 2019).

Kayıp çocuklar meselesi de yaşadığımız deprem ve sonrasındaki krizin en çok konuşulan konularından biri olmuştur. Enkazdan çıkarılan çocukların acil müdahale ve tedavi için farklı illere yönlendirilmesi, ebeveynleri ya da akrabaları ile farklı yerlerde tedavi görmeleri, aile üyelerini kaybeden çocuklar ya da enkazdan çıkarıldıktan sonra hayatını kaybeden ve kaydı tutulmayan çocukların olması bu sorunun en önemli sebeplerinden olan afet yönetimi ve koordinasyon eksikliğine işaret etmektedir (Afet-Çocuk Sivil Koordinasyon Ekibi, 24 Şubat 2023; Türk Tabipleri Birliği, 2023). Depremi ilk günlerinde kayıp çocukların takibinin yapılmasında sivil toplumun, özellikle çocuk hakları ve koruma alanında çalışan gönüllülerin, kamu kurumlarından daha iyi koordinasyon içinde çalıştığı da afet sonrası çocuklarla ilgili kurumların koordinasyonundaki eksikleri gösteren bir örnek olmuştur.

Hastanelerde refakatsiz çocuk ve bebeklerin tedavilerinin tamamlanması ve sonrasında ailelerine ulaştırılması ile ilgili Sağlık Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın

işlemlerin “titizlikle” yapıldığına dair açıklamaları olmuştur. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının açıklamalarına göre Mart 2023 tarihi itibarıyla kayıp çocukların sayısı 83, refakatsiz çocukların sayısı 1909’dur (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023). TBMM Çocuk İstismarının Araştırılması Komisyonu, kayıp çocuklarla ilgili verilen soru önergesine resmi olarak 55 çocuğa dair kayıp yurttaş başvurusu yapıldığı bilgisi ile yanıt vermiştir (DHA, 2023). Tüm bu açıklamalara rağmen kamuoyunda bu konuda artan bir güvensizlik söz konusudur. Çocukların kaçırılma, cemaat ve tarikatların merkezlerinde konaklaması gibi haberlerin medyada yer alması (BirGün, 8 Mart 2023) kayıp çocuklar meselesinin takibinin yapılması gereken konulardan biri olduğunu göstermektedir.

Depremi arama kurtarma çalışmalarının sürdüğü ilk haftalarında çocuk haklarının ihlal edildiği bir diğer uygulama ise enkazdan kurtarılan ve tedavi gören çocukların medyada yer alışı şekli olmuştur. Çocukların enkaz altından kurtarılmış görüntüleri, yüzleri ve isimleri açık olacak şekilde ve hiçbir kamu yararı gütmeyen, çoğunlukla izlenme kaygısı ile birçok medya kuruluşunda yer almıştır. Aynı şekilde hastanelerde tedavi gören çocuklarla kimlik bilgileri açık olacak şekilde röportajlar yapılmış, iyileşme hikayeleri bir umut ve kahramanlık hikayesine dönüştürülüp yayınlanmıştır. Ancak tüm bireylerin olduğu gibi, çocukların da medyada yer almama, görünür olmama, özellikle bir afet döneminin acısını, izlerini ve belki derin travmasını yaşarken kamera ve mikrofonlara maruz kalmama hakkı vardır. Medya kuruluşlarının ise çocukları içeren haberlerde çocuğun üstün yararının gözetme, çocuğa zarar verecek görüntülerin kullanılmamasına dikkat etme ve çocukların sansasyonel bir şekilde haberlerde yer almamasına dikkat etme gibi gözetmesi gereken yayıncılık ilkeleri vardır (Aktaş Salman, 2019; UNICEF, 2007).

Yayınlanan görüntülerle bu hakların ihlal edildiğini ve çocuklara zarar verildiğini söylemek mümkündür. Enkazdan çıkarılan çocukların bu fotoğraf ve videoları, ömür boyu internete kalabilir, onları takip edebilir, eğitim ve sosyal hayatlarında ayrımcılığa uğramalarına sebep olabilir ve travmatik anları tetikleyebilir. Medyanın çocuklarla ilgili haberleri çocuk yararına ve çocuk haklarına saygılı olacak şekilde yapması ve çocuk haklarının merkezde olduğu bir perspektif değişikliği sadece kriz dönemlerinde değil çocuklarla ilgili haberlerin her aşamasında gereken acil bir ihtiyaçtır (Koç ve Paslı, 2021; Yüksel Özmen, 2012). Çocuk merkezli bir medya anlayışının yerleşmesi ve çocuk haklarının medya çalışanları tarafından anlaşılıp özümsemesi, ayrıca bu hakları koruyup gözetilecek bir mekanizmanın kurulması yapılması gerekenler arasındadır.

Depremi çocukların hayatına getirdiği sayısız olumsuzluğun arasında deprem bölgesindeki şehirlerde yaşayan çocukların eğitimlerinin aksaması olmuştur. 6 Şubat 2023 tarihinden itibaren 10 ilde eğitime ara verilmiş, bu 10 il 3 kategoriye ayrılmış ve okul binalarının hasar görme ve dayanıklılık incelemelerinin sonucuna göre eğitime devam etme kararı verileceği duyurulmuştur. Eğitimin Diyarbakır, Kilis ve Şanlıurfa’da 1 Mart 2023 tarihinde, Adana, Gaziantep ve Osmaniye illerinde 13 Mart 2023 tarihinde ve son kategoride olan Adıyaman, Malatya, Kahramanmaraş ve Hatay’da ise 27 Mart’ta yeniden başlayacağı duyurulmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığı, deprem bölgesi dışındaki okullara 242 bin 904 öğrencinin nakledildiğini açıklamıştır. Bu öğrencilerin eğitim-öğretim süreçlerinin aksatılmaması için “Depremden Etkilenen Öğrencileri Takip ve İzleme Grubu” adında bir grup oluşturulmuştur. Bu grup, belirli aralıklarla öğrencilerin bulunduğu okulları ziyaret etmeyi, ihtiyaçların tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması için ilgili birimlerle işbirliği yapmayı hedeflemektedir. Bölgede toplam 20 bin 868 okul binası bulunduğu, bu yapılardan 24’ünün yıkıldığı ve 83’ünün de ciddi hasar gördüğü ifade edilmiştir (Aktaş Salman ve diğ., 2023).

Eğitimin uzak kalınan dönemde çocukların yaşayacağı öğrenme kaybı, farklı illerdeki akranları ile aralarında oluşacak bilgi ve beceri farkı, var olan eşitsizlikleri derinleştirme potansiyeline sahiptir. Yaşanan büyük travmalar ve krizler sonrasında okulların birçok rolü ve sorumluluğu olmaktadır. Bunların arasında güvenli ve destekleyici bir ortam oluşturulmak, travmaya duyarlı uygulamalar kullanılmak, rehberlik hizmetleri aracılığıyla psikolojik destek sağlamak, travma sonrası davranışların anlaşılması, takibi ve yönetimi ve travmanın öğrenme ve davranış üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek sayılabilir (Berardi ve Morton, 2019; Rumsey ve Milsom, 2019).

Bunların yanı sıra büyük toplumsal krizlerden sonra çocuklar için okulların koruyucu ve iyileştirici bir rolü olmaktadır (Wiest-Stevenson VE Lee, 2016). Çocukların travma sonrası iyileşme sürecine geçebilmeleri için akranlarını görmeleri, sosyalleşmeleri, rutinlerine kavuşmalarının önemi birçok araştırma tarafından gösterilmiştir (Bashant, 2020; MEB VE UNICEF, 2021). Ayrıca çocukların takibinde ve korunmasında, temel hak ve ihtiyaçlarına erişebilmelerinde okulun koruyucu ve kapsayıcı özelliği büyük önem taşımaktadır (Berardi ve Morton, 2019; Elias ve diğ., 2020). Hem deprem bölgesinde, hem de bölgeden diğer illere göç eden çocuklar arasında özel gereksinim sahibi çocuklar da var. Bu çocuklar barınma, yiyecek, hijyen, kıyafet ve ilaç gibi temel ihtiyaçların yanı sıra rutin değişiklikleri nedeniyle zorluklar yaşamaktadır (Aktaş Salman ve diğ., 2023).

Deprem sonrası adım adım “normalleşmeye” geçilen süreçte çocukların en temel hakları olan barınma, beslenme, sağlık ve eğitime erişim ile ilgili kamu kurumlarının yerine getirmesi gereken çokça görev, tamamlaması gereken çokça eksik bulunmaktadır. Bu eksiklerin izlenmesi ve takip edilmesinde vatandaşlara, eğitim alanın paydaşı olan araştırmacı ve akademisyenlere ve bunlarla birlikte sivil toplum kuruluşlarına düşen birçok görev vardır.

İçinden geçtiğimiz deprem ve sonrası sürecin uzun yıllar süreceği ve hayatın bir nebze de olsa eski rutinelere benzeyecek bir hal almasının oldukça çok zaman alacağı kesin. Bu süreci iyileştirmek için hemen yapılması gerekenler vardır. Sahadan gelen bilgiler ve gözlemler ışığında deprem bölgesindeki çocukların temel ihtiyaçlara erişiminde ciddi sorunların devam ettiğini söylemek mümkündür. Çadır kentlerde yetişkin gözetiminden uzak tüm gün geçiren çocuklar bulunmaktadır. Bu gözetimsizlik ve korunmasızlık, çocukların karşılaşılabileceği fiziksel ve psikolojik risklerin artması anlamına gelmektedir. İşte bu yüzden çocukların eğitimine devam edebileceği, rutinlerinin bir kısmına kavuşabilecekleri, akranlarıyla bir araya gelebilecekleri

geçici/kalıcı eğitim ortamları oluşturulmalıdır. Bu eğitim ortamlarında çocukların onların ihtiyaçlarını gözeterek yetişkinlerle birlikte zaman geçirmeleri, çocukların iyi olma halini desteklemek açısından önemlidir.

Deprem bölgesinde farklı barınma durumlarını da dikkate alacak şekilde, çocukların duygu ve ihtiyaçları ile temas edecek psiko-sosyal destek programlarının eşliğinde farklı eğitim-öğretim modelleri geliştirilmelidir. Aynı zamanda farklı yaş gruplarının öncelikleri de göz önünde bulundurulacak şekilde eğitim ile ilgili planlamaların hızla tamamlanması gerekmektedir.

Depremi yaşamak, aile üyelerini kaybetmek, tüm bu yıkıma şahit olmak, güvenli evlerinden uzakta yaşamak, okul ve akranlarını kaybetmek çocukların uzun yıllar sürebilecek psikolojik sorunlar yaşamasına sebep olma potansiyeline sahiptir. Bu zorlayıcı çocukluk dönemi yaşantılarının uzun süreli ve kalıcı travma etkileri yaratma ihtimalini azaltmak ve çocukların psikolojik sağlığı ve esenliğini korumak için doğrudan onlara yönelik düzenlenmiş psiko-sosyal destek çalışmalarına katılımı mümkün kılınmalı ve birebir ve uzun süreli destek görmesi gereken çocukların tespiti yapılmalıdır.

Deprem öncesinde yapılması gereken hazırlıklardan biri de arama kurtarma çalışmalarında yer alan personeli, güvenlik güçlerini ve sağlık çalışanlarını çocuk koruma ve izleme ile ilgili bilgilendirilmek ve enkazdan çıkarılan çocukların kaydını ve takibini yapabilecekleri bir sistemi önceden kurmaktır.

Çocuk Merkezli Afet Yönetimi

Kriz anlarında çocuk hakları ihlallerini azaltmak ve çocukların iyi olma halinin korunması için sadece hemen kriz sonrası sürece odaklanmak yeterli değildir; krize hazırlık ve krizlerin öncesinde yeterli önlemleri ve planlamayı yapmak anahtar adımlardır. Türkiye'nin afet yönetiminde mevcut yaklaşımını güncelleyip afetlerde çocukların kırılgan bir grup olacağını öngören, buna göre hazırlık yapan, çocukların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanmasında etkin planları ve bu planları gerçekleştirecek hazırlığı olan, afet sürecini çocuğun esenliğini mümkün oldukça koruyacak şekilde yönetmeyi ilke edinmiş çocuk merkezli bir afet yönetim tarzına geçmesi gerekmektedir (Limoncu ve Atmaca, 2018). Türkiye'nin çocuk odaklı bir afet hazırlık planı olmadığı açıktır ve bu konuda acilen yapılması gerekenler vardır.

Yapılması gerekenlerden en önemlisi çocuk merkezli bir afet/kriz yönetimi ve koordinasyon planı yapmaktır. Bu gibi kriz durumlarında çocukların karşılaşacağı riskleri öngörmek, halihazırda yapılan hatalardan ve yaşadığımız sorunlardan ders alıp bunların yinelenmesini engellemek, olası risklerle ilgili önlemler almak atılması gereken acil adımlardandır.

Afet yönetiminin bir diğer parçası afet olduktan sonraki koordinasyonu sağlamak ve bu süreci planlamaktır. Çocuk ihtiyaçlarının merkeze alındığı bir bakış açısı ile afet sahalarında çocuklar için ayrı düzenlemeler yapmak, çocukların farklı ihtiyaçlarını tespit edip veri toplayabilecek ve veri temelli hareket edebilecek koruyucu yöntemler ve takip mekanizmaları geliştirilmek, en elzem ihtiyaçlar arasındadır.

Afet durumlarında, çocukların cinsiyet ve yaş gruplarına uygun bir şekilde yönetilmeleri gereklidir. Bu yönetim, ülke içindeki farklı kültürler için uyarlanabilir olmalıdır (Limoncu ve Atmaca, 2018). Çocukların ve çocuklarla çalışan tüm paydaşların son yaşadığımız deprem gibi yıkıcı etkilere maruz kalmamasının en önemli yollarından biri de okulları, eğitim ortamlarının fiziksel olarak güçlendirilmesi, depremler başta olmak üzere afetlere dayanıklı hale gelmelerinin sağlanması, çocukların ve öğretmenlerin okul binasında olmaktan korkmadığı, güven ihtiyaçlarının sağlandığı fiziksel ortamlar haline getirilmesi gereklidir.

Okulların ve eğitimin krizlere hazır hale getirilmesi sadece fiziksel ortamları düzenleme ile gerçekleşmez. Aynı zamanda çocukların ve eğitimcilerin hayatın her alanında karşılaşabilecek olumsuz yaşantılara karşı da sosyal ve duygusal beceriler açısından esnek bir dayanıklılığa sahip olacak hale getirilmesi gerekir. Sadece travma sonrasına odaklanmayan, çocukları, gençleri ve eğitimin diğer paydaşlarını kriz dönemlerinde kullanabilecekleri yaşam becerileri ile donatacak, olumsuz yaşantıların uzun dönemde kalıcı travma izlerine dönüşmesini azaltacak travma-temelli sosyal duygusal öğrenme programları ile güçlendirmek gerekmektedir.

Çocukların zayıf ve kırılgan noktalarına özellikle dikkat edilmeli ve afet yönetimi geliştirilirken çocukların fikirleri ve istekleri de önemsenmelidir. Çocukların afet yönetiminde nasıl yer alacakları ve okullardaki eğitimlerinde ne gibi önlemler alınabileceği de dahil olmak üzere, tüm detaylar çocuklarla birlikte planlanmalıdır (Limoncu ve Atmaca, 2018). Depremin çocukların yaşantısında meydana getirdiği zorluklar, kriz ve afet dönemlerine hazırlıklı olmak ve bu süreçleri çocuk koruma ve iyi olma halini merkeze alarak kurgulamanın önemini göstermiştir.

Covid-19 Salgını ve Çocuklar

Krizler ve çocuklar başlığının altında depremden sonra akla gelen en önemli bir diğer kriz olarak Covid-19 salgınından bahsetmek gerekir. Covid-19 salgını tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çocukların yaşantısını büyük ölçüde etkilemiş, hak ihlallerinin artmasına sebep olmuştur. Salgın döneminde okullar uzun süre yüz yüze eğitime kapalı kalmış ve bu sebeple eğitime erişimin güçleşmiştir. Sağlık ile ilgili alınan önlemlerle ilgili çocuklar yeterince bilgilendirilmemiştir. Okulların kapalı kalması özellikle erken çocukluk dönemindeki çocukların ve ailelerinin bakım ve eğitim hizmetlerine erişimde sorun yaşamalarına sebep olmuştur. Sokağa çıkma yasakları sebebiyle çocuklar uzun süreler evde kalmış ve bu da beraberinde fiziksel ve psikolojik sorunlar getirmiştir. Salgın sebebiyle ebeveynlerin bir kısmı işlerini kaybetmiş ve bu gelir kaybı nedeniyle çocuklar temel ihtiyaçlarına erişimde zorluk çekmiştir.

Salgın, karantina uygulaması ve okulların kapanması diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de eğitimi etkilemiştir. Tahminlere göre Türkiye’de 24,9 milyon çocuk, Covid-19 salgını nedeniyle okulların kapanmasından etkilenmiştir (UNESCO, 2021). Türkiye, okulların kapalı olduğu süre bakımından OECD ülkeleri arasında dördüncü sırada yer almıştır (Tunca ve diğ., 2021).

Okulların kapanması ile birlikte neredeyse her yaştan çocuk uzun süre yüz yüze eğitime, güvenli bir okul ortamına ve öğretmene erişememiştir. Çoğunlukla çevrimiçi ya da televizyondan eğitim verilmeye çalışılmış, ancak dar gelirli ailelerin, mülteci çocukların ve kırsal kesimde yaşayan çocukların birçoğu teknolojik araçlara ulaşma şansı bulamadıkları için eğitimin sosyal, akademik ve duygusal faydalarından mahrum bırakılmışlardır. Salgın sürecince çocukların okulu terk etme oranı artmış ve eğitim kurumlarına kaydolun kız çocuklarının sayısı azalmıştır (Gencer ve diğ., 2021). Bu durum da en temel çocuk haklarından biri olan eğitim hakkına erişimdeki eşitsizlikleri artırmıştır. Sosyoekonomik olarak dezavantajlı çocuklar bilgisayar, tablet, internet hatta televizyona erişimleri olmadığı ve ayrıca EBA TV’de sunulan içeriğe ulaşmak için TV ya da tabletleri olmadığı için uzaktan eğitim sürecinden dışlanmışlardır (TEDMEM, 2022).

Okullar çocukların sadece eğitim aldıkları yerler değildir. Eğitim kurumlarının çocuklara aynı zamanda güvenli, sağlıklı bir ortam sunma, sosyal-duygusal becerileri geliştirme fırsatları yarama, çocuk koruma ve takibi yapma ve özellikle küçük çocuklar olmak üzere farklı yaşlardaki çocuklar için sağlıklı gıdaya erişimi sağlama gibi rolleri de vardır. Daha önceki salgınlarda ve kriz dönemlerinde de okullar dönemsel olarak kapalı kalmıştır. Bu durumlarda çocuklar eğitim hizmetlerine erişemediğinde sadece öğrenme kaybı yaşamamış, aynı zamanda okulun çocuğun iyi olma halini gözetme, koruma görevini yerine getirmesi de aksamıştır (Rudling ve diğ., 2021). Bu sebeplerle salgın döneminde okulların kapalı kalmasının çocukların temel haklarından olan eğitim, güvenli ortam ve sağlıklı gıdaya erişim haklarını da ihlal ettiğini söylemek mümkündür (Müderrişoğlu ve diğ., 2023).

Salgının yayılmasını engellemek için alınan karantina kararları çocukların oyun, eğlence, akran ilişkileri ve sosyal çevre desteğinden mahrum kalmalarına sebep olmuştur. Çocuklar, eve kapanma ve sokağa çıkma yasakları uygulanan dönemler boyunca evde kalmıştır. Arkadaşlarından ve akrabalarından uzakta kalmalarına neden olan kısıtlamalardan olumsuz etkilenmişlerdir. Pandemi nedeniyle okula gidemeyen çocuklar, arkadaşlarıyla sosyalleşme, sosyal ilişkilere oyun yoluyla uyum sağlama ve öğretmenlerinden destek alma olanaklarını yitirmişlerdir (Arslan-Dikme ve Gültekin, 2021).

Çocuklar, aileleri veya akranlarıyla yüz yüze görüşemedikleri için arkadaşlarıyla ekranlar aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kalmışlardır. Öğretmenleri ve sınıf arkadaşlarıyla iletişim kurmak için çevrimiçi platformları kullandılar. Uzun saatler ve günler boyunca evde kaldıkları için ekran başında geçirdikleri süre artmıştır. Çoğu çocuk, uzaktan eğitimi takip etme sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kalmıştır; ancak çalışmayan ve teknolojik okur-yazarlığı belli düzeyde olan ebeveynler, çocuklarının evde öğrenmelerini ve gelişmelerini izleyip destekleme görevini üstlenmiştir (Gol-Guven ve diğ., 2021).

Covid-19 salgını sırasında ortaya çıkan çeşitli sorunların bir sonucu olarak ebeveyn-çocuk ilişkisinin niteliği de değişmiştir. Bu kısıtlamalarla birlikte çocukların antisosyal davranışlarda bulunma ve zor duyguları ifade etme oranlarında artış gözlemlenmiştir (Toran ve diğ., 2021).

Salgın sürecinde sokağa çıkma yasağı ve okulların kapanması, özel öğrenme ihtiyacı olan çocukları diğer gruplardan daha fazla etkilemiştir. Eğitime erişim, özel öğrenme ihtiyacı olan çocuklar için daha zor ve sorunlu hale gelmiştir. Bu çocukların farklı ihtiyaçları olduğu için uzaktan/çevrimiçi eğitimden faydalanamamışlardır ve çevrim içi kaynaklar da onların ihtiyaçlarına göre tasarlanıp sunulmamıştır. İhtiyaçlarına uygun dijital araçlara erişimlerinin olmaması da aldıkları eğitimin verimliliğini etkilemiştir (TEDMEM, 2021). Özel gereksinim sahibi ve kronik hastalığı olan çocukların okuldan tamamen dışlandığı, göçmen çocukların uzaktan eğitimden hiçbir şekilde yararlanmadığı görülmüştür (Yıldız ve Akar Vural, 2020).

Covid-19 salgınının daha kırılgan toplulukları ciddi şekilde etkilediğini söylemek mümkündür. Bu gruplardan en önemlisi mülteci aileler ve çocuklarıdır. Salgın sürecinde online eğitime geçilmesi sebebiyle, mülteci çocuklar malzeme yetersizliği, internet erişimi ve ekonomik sorunlar nedeniyle eğitimlerini tamamlayamamıştır (Arslanoğlu ve diğ., 2021; Karaağaç, 2021). Salgın sırasında göçmen ailelerdeki okul çağındaki her 100 çocuktan 69'u uzaktan eğitime erişememiştir. Yeterli iletişim araçlarının olmaması, uzaktan eğitime devam edememenin önündeki en büyük engel olmuştur. Öğrenciler uzaktan eğitime erişimleri zor olduğu için eğitimlerinden kopma riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum, çocuk işçiliği ve erken yaşta veya zorla evlendirme de dahil olmak üzere çocukların güvenliğine yönelik tehditleri artırmıştır (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, 2020).

COVID-19 salgını ile birlikte işsizlikteki artış nedeniyle, ailelerin yaşadığı yoksulluk da artmıştır. Bu dönemde eğitime erişemeyen çocuklar hem eğitimin dışında kalmıştır hem de ailelerinin geçimine katkı sağlamak için çalışmaya başlamıştır. Bu durumun çocuk işçiliğini artırmış olma potansiyeli vardır (Evren, 2021).

Covid-19 salgını boyunca yürütülen politikaların çocukların hayatını birçok açıdan olumsuz etkilediğini, en temel haklarına erişimde kısıtlandıklarını ve var olan eşitsizliklerin toplumun tüm kesimlerinde olduğu gibi çocuklar için de arttığını söylemek mümkündür. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, uzun süren çevrimiçi eğitim kararı sebebiyle eğitime erişimde ve öğrenmede de hak kayıplarının meydana gelmesini ve eşitsizliklerin derinleşmesini beraberinde getirmiştir (Tunca ve diğ., 2021). Çevrimiçi eğitime geçiş sürecinde alınan kararlar, özellikle düşük gelirli ailelerinin yaşam koşullarında uygulaması zor kararlar olmuştur. Aileler, birden fazla çocuk olan hanelerde online eğitime erişmek için bilgisayar, tablet, telefon, ders için uygun bir ortam ve iyi bir internet bağlantısı sağlamakta güçlük çekmiştir. EBATV eğitim yayınları, evlere gönderilen ders materyali desteği ve eğitim için kullanılacak ücretsiz internet paketi gibi alternatif çözümler de herkesin ihtiyacını gidermemiştir. Tüm bu eğitim politikası kararları, kamunun tüm çocuklar için nitelikli eğitimi sağlama görevini yeterince yerine getirmediğini göstermektedir (Toran, 2022). Salgında uzaktan eğitim uygulamalarından kaynaklanan öğrenme kayıplarının ortadan kaldırılması için planlanan telafi programları yetersiz kalmış ve bu kayıpları ne ölçüde kapayabildiği ölçülüp izlenmemiştir (Tunca ve diğ., 2021).

Salgın sürecinde okulların uzun süre kapalı kalması, okulun koruyucu rolünü yerine getirmesini engelleyerek başka hak ihlallerine yol açmıştır. Güvensiz bir aile ortamından gelen,

şiddet ya da istismara uğrayan, yetersiz beslenen çocukların takibini yapabilmek için okullar güvenli bir alan olarak önemli yere sahiptir. Aynı şekilde öğretmenler de çocukların iyi olma hallerini izleyen, değerlendiren ve gerekli durumlarda ilgili birimleri bilgilendiren önemli aktörlerdir. Okullarda destekleyici ve koruyucu bir yetişkine ulaşabilen çocuklar, okulların kapalı kaldığı süre boyunca bu erişimlerini kaybetmişlerdir. Yoksul ailelerinin çocuklarının okullarda sağlıklı bir öğün gıdaya erişebiliyorsa, okulların kapalı kalmasıyla bu haklarından da mahrum kalmışlardır.

Eğitime erişim ile ilgili tüm bu sorunların ve ihlallerin yanı sıra, çocukların pandemi ile ilgili sağlıklı ve güvenilir bilgiye erişimi de kısıtlı olmuştur. Salgın sürecinin en başından itibaren yapılan bilgilendirmeler neredeyse tamamen yetişkinlere yöneliktir. Çocukların gelişim seviyesi ve ihtiyaçları gözetilerek hazırlanan bilgilendirme içeriklerinin olmayışı, çocukların kendi sağlık ve güvenliklerini de ilgilendiren büyük bir halk sağlığı sorununda, sadece ailelerinin bilgilendirmesi ile kısıtlı kalmalarına sebep olmuştur. Salgın süreciyle ilgili alınan kararların tamamı çocukları doğrudan etkilese de bu kararların herhangi bir yerinde çocuk katılımı mekanizmaları işletilmemiş, çocuk haklarının en temellerinden olan bilgilendirme ve dahil olma hakkı ihlal edilmiştir.

Pandemi sürecinde çocukların yaşadığı zorluklar ve maruz kaldıkları hak ihlallerinin ışığında atılması gereken adımlar nelerdi sorusuna yanıt aramak, sonraki salgınlar ve krizlerde çocuklar için daha koruyucu, kapsayıcı ve haklarına erişebilecekleri politikalar üretmek için yol gösterici olacaktır. Covid-19 süreci göstermiştir ki Türkiye büyük salgınlara, halk sağlığı politikaları açısından hazır değildir. Hem yetişkinlerin hem çocukların daha iyi korunması, bilgilendirilmesi için daha hazırlıklı olunmalı, bu hazırlık sürecine dair çocukların bilgilendirilmesine azami önem gösterilmelidir.

Pandemi sürecinden etkilenenler arasında en kırılgan grupların süreci daha şiddetli yaşayacağı tahmin edilmelidir. Farklı grupların farklı kırılganlıkları ve ihtiyaçları gözetilerek atılması adımlar atılmalı ve politikalar ve kararlarda çeşitlendirmeye gidilmelidir. Bu kırılgan grupların çocuklarını daha yakından takip etme ve ihtiyaçlarını karşılama, var olan eşitsizliklerin derinleşmesini engellemenin yollarından biri olabilir. Farklı gelişimsel özellikleri ve öğrenme ihtiyaçları olan çocukların varlığı unutulmamalı, tüm çocukları kapsayan kararlar ve önlemler alınmalıdır.

Eğitimin çocukların haklarına erişimde anahtar role sahip olması sebebiyle en büyük krizlerde bile tüm önlemlerin alınıp okulların açık tutulmasının planlanması, ilk gözden çıkarılan kamu hizmetinin eğitim olmaması gerekir. En zorlu zamanlarda en kırılgan gruplar için nöbetleşe açık tutulan bir sistemin kurgulanması, pandemi sonrası normalleşme döneminde izleme, müdahale ve telafi programlarının oluşturulması ve gerçekleştirilmesi için hazırlıklar önceden yapılmalıdır. Halk sağlığı krizlerinde sağlık yönetimi yapılırken çocukların bilgilendirilmesi ve sürece dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu konuda çocuk katılımını gözetilen yöntemler kullanılmalıdır.

2023 yılının Türkiye’inde çocuk olmayı zorlaştıran krizlerin en büyüklerinden depremler ve salgını anlatırken, tüm çocukların hayatını önemli ölçüde etkileyen ekonomik kriz, derinleşen yoksulluk, iklim krizi ve göçleri de unutmamak gerekir. Türkiye’nin içinden geçtiği ekonomik krizde genel olarak nüfusun tamamında azalan alım gücü sebebiyle derin yoksulluk yaşayan aileler ve çocukları, yetersiz beslenme, kötü şartlarda barınma ve eğitimin dışında kalma gibi risklerle dolu bir hayat yaşamaktadır (Berkman, 2023;T).

Bunun yanısıra artan iklim krizinin getirisi olan sel, kuraklık, fırtına, yangın gibi büyük afetler çocukların hem bugünkü yaşantısını olumsuz etkilemekte hem de gelecekte sağlıklı, güvenli bir dünyada yaşama haklarını ellerinden almaktadır (Pegram, 2018). Savaş, çatışma ve iklim krizi ile tetiklenen artan göçler ise hem dünyada hem de bu gelişmelerden en çok etkilenen bölgelerden biri olan ülkemizde sığınmacı ve mülteci çocukların sayısını artırmakta; bu çocukların barınma, beslenme, sağlık, eğitim gibi en temel insan haklarına erişimi olmadan, dışlanarak yaşamalarına sebep olmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda hem dünyanın hem de ülkemizin başa çıkması gereken afetlerin ve krizlerin artarak devam edeceğini söylemek yanlış olmaz. Bu afetler ve krizlerden çocukların etkilenmesini azaltmak, iyi bir planlama ve doğru adımları atmak ile mümkün olabilir. 2023 yılı ile birlikte ikinci yüzyılını deneyimleyecek Türkiye’de çocuk politikaları konusunda ivedilikle atılması gereken birçok adım vardır.

Öncelikle çocukların doğuştan hak sahibi eşit birer yurttaş olarak kabul edilmesi ve bunun bir uzantısı olarak da çocukların hayatını şekillendiren her türlü kararda katılımlarını sağlayacak mekanizmaların oluşturulması, çocukların dinlenmesi, dahil edilmesi, güçlendirilmesi gerekmektedir. Çocukların en temel hakkı olan gıda, barınma, eğitim, sağlık gibi haklarının tahsis edilmesi için kamu politikalarının yeniden kurgulanması, kamu yatırımlarının hak temelli, çocuk merkezli ve kamu yararı güdülerek yapılması çocukların iyi olma halini sağlamak için en önemli ihtiyaçlardandır. İçinden geçtiğimiz ekonomik krizde çocukların beslenme hakkını hayata geçirebilmek için okullarda en az bir öğün ücretsiz yemek programlarının başlatılması gerekir.

Eğitimdeki uzun süredir devam eden eşitsizliklerin giderilmesi için planların yapılması; bir yandan eğitime erişim ile ilgili eşitsizlikleri gidermek için niceliksel eksiklere odaklanırken bir yandan da eğitimin kapsayıcı, nitelikli, destekleyici ve demokratik olması için gerekli eğitim politikalarının atılması elzemdir. Bunun yanı sıra çocuklarla ilgili politikalar geliştirebilmek, özellikle kırılgan gruplara yönelik eşitsizlikleri azaltabilmek için etkili bir çocuk takip, izleme sistemi kurulması ve çocuklarla ilgili her alanda veri toplayıp kamuoyu ile paylaşılması gerekir.

İklim krizinin meydana getireceği seller, önemli doğa olayları gibi gelecekte karşılaşılacak kriz anlarında planlama yapılmadan herkes için uzaktan/çevrimiçi eğitime geçme kararı alınmamalı, kırılgan gruplar için sınırlı da olsa eğitim hizmeti devam etmelidir. Aynı zamanda birçok çocuğun evindeki imkansızlardan eğitimlerini devam ettiremedikleri gerçeğinden yola çıkarak tüm çocukların ücretsiz internet ve bilgisayar erişiminin sağlanması hem kriz dönemlerinde hem olağan dönemlerde çocukların eğitimini destekleyecek adımlar olacaktır.

Kaynakça

- Afet Çocuk Sivil Koordinasyon Ekibi (2023, 24 Şubat). Çocuklar refakatsiz, sistem yetersiz. <https://afetcocukkoordinasyon.org/cocuklar-refakatsiz-sistem-yetersiz/>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023, Şubat). *E-Bülten*. <https://www.aile.gov.tr/media/131235/subat-2023-e-bulten.pdf>
- Aktaş Salman, U. (2019). Çocuk Odaklı Habercilik El Kitabı. IPS İletişim Vakfı Yayınları. <https://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/Haberde%20Cocuk%20-%20Cocuk%20Odakli%20Habercilik%20El%20Kitabi.pdf>
- Aktaş Salman, U., Arık, B. M., Gencer, E. G., Tunca E., Kesbiç, K., Korlu, Ö. ve Akay, S. S. (2023, 14 Mart). 6 şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremlerin eğitime etkileri bilgi notu - 1. Eğitim Reformu Girişimi. https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2023/03/6Subat2023TarihliKahramanmarasMerkezliDepremlerinEgitimeEtkileri_BilgiNotu_1.pdf
- Allen, G. M., Parrillo, S. J., Will, J., ve Mohr, J. A. (2007). Principles of disaster planning for the pediatric population. *Prehospital and Disaster Medicine*, 22, 537-540.
- Arslan-Dikme, Ş., ve Gültekin, B. K. (2021). Covid19 Pandemi Sürecinin Evden Çalışan Ebeveynler ve Çocuklarına Etkileri. *Education & Youth Research*, 1(1), 31-48.
- Arslanoğlu, B. S., Demirci, Z., Arıcı, A. ve Bolat, G. B. (2021). Pandemi dönemi uzaktan eğitim süreci sorunları: Suriyeli mülteci öğrenciler özelinde niteli bir inceleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 290-316. DOI: 10.54961/uobild.1038116
- Ataay, F. (2015). Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(30), 20-39. <https://dergipark.org.tr/en/pub/auibfd/issue/32339/359357>
- Berardi, A. A., ve Morton, B. (2019). Trauma-informed school practices: Building Expertise to Transform Schools. George Fox University.
- Berkman, K. (2023). Yoksulluğun yaşanan boyutu: Türkiye’de çocuk maddi yoksunluğunun analizi. *Çalışma ve Toplum*, 1(76), 337-386.
- BirGün (2023, 8 Mart). *Menzil Cemaati'nin evlerinde 1100 depremzede çocuğun bulunmasına ilişkin suç duyurusu*. <https://www.birgun.net/haber/menzil-cemaati-nin-evlerinde-1100-depremzede-cocugun-bulunmasına-iliskin-suc-duyurusu-424054>
- Birleşmiş Milletler. (1989). Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşme. <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>
- Celebi Oncu, E. ve Metindogan Wise, A. (2010), The effects of the 1999 Turkish Earthquake on young children: Analyzing traumatized children’s completion of short stories. *Child Development*, 81: 1161-1175. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01460.x>
- Çakmak, H., Ocaktan, M. E., ve Akdur, R. (2018). Doğal afetler, eşitsizlikler ve sağlık sonuçları. A. Akın (Ed.), *Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları* (s. 88-94) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Demirtas, E., ve Akkari, A. (2022). The privatization of education in Turkey from the 2000s: between educational policies and strategies of local actors. *Journal of Educational Studies and Multidisciplinary Approaches*, 2(1).

- DHA (2023, 8 Mart). *TBMM Çocuk İstismarını Araştırma Komisyonu'nda depremden etkilenen çocuklar konuşuldu*. <https://www.dha.com.tr/gundem/tbmm-cocuk-istismarini-arastirma-komisyonunda-depremden-etkilenen-cocuklar-konusuldu-2217056>
- Doğan, N. (2015). Küreselleşme bağlamında sosyal haklar ve Türkiye. *Journal of International Social Research*, 8(40).
- Elias, M. J., Powlo, E. R., Lorenzo, A., ve Eichert, B. (2020). Adopting a trauma-informed approach to social-emotional learning. *Fostering the Emotional Well-Being of Our Youth*, 96–116. <https://doi.org/10.1093/med-psych/9780190918873.003.0006>
- Erbil, F. (2016). Çocuk Algısı ve Çocuk Katılımının Genel Bir Bakışı. Kaya, A., Vural, G. ve Aslan, A. (Eds.). *Değerler Eğitimi: Eğitimde Farklılıklar ve Katılım Hakkı* (s. 49-59) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. http://eu.bilgi.edu.tr/media/files/DEGERLER_150616.pdf
- Evren, Z. (2021). Suriye uyruklu çocukların eğitime erişimindeki engellerin incelenmesi: Kahramanmaraş örneği. International Symposium on Immigrant Children's Education, Mardin, Turkey. https://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/goc_uygulama_arastirma/Göç%20Çocuk%20Eğit%20Sempozyum/GOCCO-CUSEMPOZYUM-ozetkitapcik.pdf
- Gencer, E. G., Kesbic, K., ve Arık, B. M. (2021). *Covid-19 Etkisinde Türkiye'de Eğitim*. Tüsiad.
- Gök, F. (2002). Privatization in education in Turkey. *Progress in Education*, 149-160. Nova Science Publishers.
- Gol-Guven, M., Seker, V., Erbil, F. Ve Ozgunlu, M. (2021). Covid-19 pandemisinin aile yaşantısına yansımaları Rapor-3. *Boğaziçi Üniversitesi*.
- Hayata Destek Derneği. (2023). Acil Durum Raporu 18. https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2023/05/230510_HayataDestek_Sitrep18.pdf
- Karaağaç, F. Ş. (2021). Covid-19 salgını sürecinde mülteci öğrencilerin eğitimde karşılaştıkları zorluklar. *Scientific Developments for Social and Education Sciences*, 197.
- Karabulut, D., ve Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afet Çevre Dergisi [Journal of Natural Disasters and Environment]*, 5(2), 368-376. <https://doi.org/10.21324/dacd.500356>
- Kılıç., E. Z., Özgüven, H.D. ve Sayıl, I. (2003), The Psychological effects of parental mental health on children experiencing disaster: The experience of Bolu Earthquake in Turkey. *Family Process*, 42: 485-495. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00485.x>
- Koç, F. ve Paşlı, F. (2021). Çocuğa yönelik istismar ve ihmal olaylarının haberdeki temsiline çocuk hakları bağlamında incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32 (1), 97-119. DOI: 10.33417/tsh.793372
- Limoncu, S. ve Atmaca, A. B. (2018). Çocuk Merkezli Afet Yönetimi. *Megaron*, 13(1), 132-143. <https://doi.org/10.5505/megaron.2017.49369>
- Madianos, M. G. ve Evi, K. (2010) Trauma and Natural Disaster: The Case of Earthquakes in Greece. *Journal of Loss and Trauma*, 15(2), 138-150, DOI: 10.1080/15325020903373185
- Margolin, G., Ramos, M. C., ve Guran, E. L. (2010). Earthquakes and children: The role of psychologists with families and communities. *Professional Psychology: Research and Practice*, 41(1), 1–9. <https://doi.org/10.1037/a0018103>

- Müderrişoğlu, S., Akkan, B., Semerci, P.U. ve Erdoğan, E. (2023). Experiences of children during the pandemic: Scrutinizing increased vulnerabilities in education in the case of Turkey. *Int. Journal on Child Malt.* <https://doi.org/10.1007/s42448-023-00152-1>
- Pegram, J. (2018). Overlooked and undermined: child rights and climate change. *Routledge Handbook of Human Rights and Climate Governance* (s. 259-265) içinde. Routledge.
- Proctor, L. J., Fauchier, A., Oliver, P. H., Ramos, M. C., Rios, M. A., ve Margolin, G. (2007). Family context and young children's responses to earthquake. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 941-949.
- Rezayat, A.A., Sahebdel, S., Jafari, S., Kabirian, A., Rahnejat, A. M., Farahani, R. H., Mosaed, R. Ve Nour, M. G. (2020). Evaluating the Prevalence of PTSD among Children and Adolescents after Earthquakes and Floods: a Systematic Review and Meta-Analysis. *Psychiatr Q* 91, 1265-1290. <https://doi.org/10.1007/s11126-020-09840-4>
- Rudling, E. S., Emery, S., Shelley, B., te Riele, K., Woodroffe, J., ve Brown, N. (2023). The broader role of schools. *Education and Equity in Times of Crisis: Learning, Engagement and Support* (s. 93-119) içinde. Springer International Publishing.
- Rumsey, A. D., ve Milsom, A. (2019). Supporting school engagement and high school completion through trauma-informed school counseling. *Professional School Counseling*, 22(1), 1-10.
- Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (2020, Mayıs 20). Covid-19 salgınının Türkiye'de mülteciler üzerindeki etkilerinin sektörel analizi raporu. Ankara.
- Şalcıoğlu, E., ve Başoğlu, M. (2008). Çocuklarda depremin psikolojik etkileri: kısa davranışsal tedavi için olasılıklar. *World J Pediatr*, 4, 165-172. <https://doi.org/10.1007/s12519-008-0032-8>.
- Şahin, N. H., Batığın, A. D., ve Yılmaz, B. (2007). Psychological symptoms of Turkish children and adolescents after the 1999 earthquake: Exposure, gender, location, and time duration. *Journal of Traumatic Stress*, 20, 335-345.
- Tang, B., Deng, Q., Glik, D., Dong, J., ve Zhang, L. (2017). A Meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder (PTSD) in adults and children after earthquakes. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(12), 1537. <https://doi.org/10.3390/ijerph14121537>
- TEDMEM. (2021). *2020 eğitim değerlendirme raporu [2020 education evaluation report]* (TEDMEM Değerlendirme Dizisi 7). Ankara: Türk Eğitim Derneği. <https://tedmem.org/download/2020-egitim-değerlendirme-raporu?wpdmdl=3644&refresh=62f001b2d47b81659896242>
- TEDMEM. (2022). *2021 eğitim değerlendirme raporu [2021 education evaluation report]* (TEDMEM Değerlendirme Dizisi 8). Ankara: Türk Eğitim Derneği. <https://tedmem.org/download/2021-egitim-değerlendirme-raporu?wpdmdl=3948&refresh=62ef967a0f9c31659868794>
- Toran, M. (2021). Yeni normalde erken çocukluk eğitimi ve bakımı: Eleştirel bir değerlendirme [The new normal in early childhood education and care: A critical review]. *Eleştirel Pedagoji*. 68. [vehttp://www.elestirelpedagoji.com/FileUpload/ks7397/File/68_mehmet_toran.pdf](http://www.elestirelpedagoji.com/FileUpload/ks7397/File/68_mehmet_toran.pdf)
- Toran, M., Sak, R., Xu, Y., Şahin-Sak, İ. T., ve Yu, Y. (2021). Parents and children during the COVID-19 quarantine process: Experiences from Turkey and China. *Journal of Early Childhood Research*, 19(1), 21-39.

- TÜİK. (2021). İstatistiklerle Çocuk, 2021 [Child with Statistics, 2021]. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633>
- Tunca, E., Kesbic, K. ve Gencer, E., G. (2021). Eğitim izleme raporu 2021: Öğrenciler ve eğitime erişim [Education monitoring report 2021: Students and access to education]. *Eğitim Reformu Girişimi*. <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2021-ogrenciler-ve-egitime-erisim/>
- Türk Tabipleri Birliği (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Mart 2023 Hatay Depremleri Birinci Ay Raporu. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/1ayraporu.pdf>
- UNESCO. (2021). *COVID-19 impact on education*. UNESCO. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- UNICEF. (2007). Çocuk hakları ve gazetecilik uygulamaları hak temelli perspektif. Unicef Dublin Teknoloji Enstitüsü.
- UNICEF. (2021). COVID-19 and children: A year of lessons learned. <https://www.unicef.org/media/96686/file/COVID-19-and-children-A-year-of-lessons-learned-2021.pdf>
- Wiest-Stevenson, C., ve Lee, C. (2016). Trauma-informed schools. *Journal of Evidence-Informed Social Work*, 13(5), 498-503.
- Williams, R., Alexander, D. A., Bolsover, D., VE Bakke, F. K. (2008). Children, resilience and disasters: Recent evidence that should influence a model of psychosocial care. *Current Opinion in Psychiatry*, 21, 338–344.
- Yıldız, A., VE Akar Vural, R. (2020). Covid-19 pandemisi ve derinleşen eğitim eşitsizlikleri [Covid-19 pandemic and deepening education inequalities]. Türk Tabipleri Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu [Turkish Medical Association Covid-19 Pandemic Sixth Month Evaluation Report], 556-565. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part64.pdf
- Yüksel Özmen, Ş. (2012). Çocuğun Adı Yok: Televizyon Haberlerinde Çocuğun Sunumu ve Çocuk Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1971706>